

## ШОҲРУХ МИРЗОНИНГ ИЛМИЙ ВА ИЖОДИЙ ҚАРАШЛАРИ

Абдуносирова О.Б.

ФарДУ таянч докторанти

[abdunosirovaozodaxon@mail.com](mailto:abdunosirovaozodaxon@mail.com)

**Аннотация:** Ушбу мақолада Шохрух мирзо ҳукмронлиги даврида маданий тараққиёт ва ободончилик ишларида доир айрим фикр-мулоҳазалар билдирилган. Шунингдек, унинг маданий жараёнлардаги шахсий иштироки ва ҳомийлик фаолияти манбалар ҳамда илмий адабиётлар асосида таҳлил қилинган.

**Калит сўз ва иборалар:** Шохрух мирзо, “Ҳабиб ус-сияр”, маданий жараёнлар, “Ҳонақохи Шохрухий”, кутубхона, Муҳаммад Порсо, мадраса, ҳомийлик фаолияти, “Насабнома”, сайиллар.

**Аннотация:** В данной статье представлены некоторые комментарии к культурно-строительным и благоустроительным работам в период правления Шахруха Мирзы. Также на основе источников и научной литературы проанализировано его личное участие в культурных процессах и спонсорская деятельность.

**Ключевые слова и фразы:** Шахруха Мирзы, «Хабиб ус-сияр», культурные процессы, «Хонақохи Шахрухи», библиотека, медресе, спонсорская деятельность, «Насабнома».

**Annotation:** This article feedbacks, in cultural development and landscaping works during the rule of Shahrukh Mirza are presented. Also, his personal participation in cultural processes and patronage activities were analyzed based on sources and scientific literature.

**Key words and phrases:** Shahrukh Mirza, "Habib us-siyar", cultural processes, "Honaqohi Shahrukhi", epidemic, hospital, library, madrasa, soap house, sponsorship activity, "Nasabnoma", Muhammad Porso.

Ҳофиз Абру, Фасиҳ Ҳавофий, Абдураззоқ Самарқандий, Мирхонд, Хондамир, Ҳасанбей Румли, Давлатшоҳ Самарқандий, Алишер Навоий ва бошқа муаррихларнинг асарларида [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8] тадқиқ қилинаётган мавзуга доир қимматли маълумотлар берилган. Келтирилган тарихий манбаларда Шохрух мирзо ҳукмронлиги даврида илм-фан равнақи, маданий жараёнлардаги ўзгаришлар ҳамда мамлакатда олиб борилган ободончилик ишлари борасида муҳим қайдлар учрайди.

Бугунги кунга келиб, “Учинчи ренессанс” пойдеворини яратишда темурий шахзодаларнинг маданий жараёнлардаги иштироки, шахсий қизиқишлари ва ҳомийлик фаолиятни изчил ўрганиш ва таҳлил қилиш долзарб масалалардан бирига айланди. Шу боисдан ҳам ушбу масалани тадқиқ этишни жоиз деб билдик.

Шохрух мирзонинг болалик йиллари ҳақидаги маъумотлар кўп эмас. У ёшлигидан китоб мутолаасига қизиқиши юқори бўлиб, диндор ва ибодатли шахс эди. Алишер Навоийнинг “Мажолисун-нафоис” асарида ҳам унинг диний билими ва тақводорлиги эслаб ўтилади [6: 2-3]. Навоий унинг шеър ёзмагани, лекин кўплаб шоирларнинг ижодий намуналарини ёд билганлигини алоҳида таъкидлаб ўтади. Исмоил Ака Шохрух мирзонинг ясоқ қонунларини ўзгартира бошлагани ва мамлакат бошқарувида диний уламоларнинг таъсири ортиб борганлигини ҳақида тўхталган [9: 110-111]. В.Бартольд ҳам унинг “ясоқ” қонунларини исломий қонун-қоидаларга алмаштирганини айтиб ўтади.

Шохрух мирзонинг ҳомийлиги билан кўплаб тарихий асарлар яратилган. Жумладан, у Менгли Темур Наймон Журжонга Мироншоҳ мирзо, Шохрух мирзо ва Умар мирзогача бўлган давр тарихини ёзиш вазифаси топширади. Кейинчалик асар таҳрири давомида Астробод юриши воқеалари ҳам қўшиб юборилган [7: 327]. Абдураззоқ Самарқандий эса Қози Аздуddуннинг араб тили ва грамматикасига оид асари “Рисолайи Азудийя”га шарҳ ёзади ва унинг дебоча қисмини Шохрух мирзога бағишлади [3: 14].

Ундан ташқари, Шохрух мирзонинг Ҳирот шаҳрида йирик кутубхонаси бўлган. Жумладан, 1439-1440 йили Миср хукмдори Чақмоқбекнинг элчилари Ҳиротга келади. Жижикбуқо Султон Чақмоқбекнинг илтимосига кўра, Шохрух мирзодан кутубхонасида сақланаётган бешта китобни сўрайди [3: 87]. Абдураззоқ Самарқандий сўралган китоблар сифатида Шайх Абу Мансур Мотуридийнинг “Таъвилоти аҳли суннат”, Имом Фаҳруддиннинг “Тавсири кабир”, мавлоно Алоуддин Паҳлавоннинг “Шарҳи Кашшоф” асаларининг номларини келтиради [7: 437-438]. Бироқ, Самарқандий ва Хондамир ҳам бешинчи китобнинг номини келтирмаган. Шохрух мирзо эса китобларни янгидан кўчиртириб, уларни элчиларга хадя қилади. Тарихий манбаларда китобларни кўчирган хаттотнинг номи келтирилмаган. М.Ашрафий тадқиқотида ҳам Шохрух мирзо даврида кутубхоналар

фаолиятига тўхталар экан **[10: 23]**, Самарқанд, Шероз ва Хирот шаҳарларида кўплаб илмгоҳлар бўлганини қайд этади. У Шайх Муҳаммад Порсонинг шахсий кутубхонаси бўлганлиги ва ундаги китоблар аجدодлари томонидан XII –XIV асарларда тўпланганини таъкидлаб ўтган **[11: 161]**. Бизнингча, кутубхона фонди Шоҳрух мирзонинг сарой кутубхонасидан қолишмаган. Ушбу даврда кутубхоналар нафақат саройда балки, масжид, шифохона, ҳарбий маҳкамалар, ҳонақоҳ, қозихоналарда ҳам фаолият юритган. Шоҳрух мирзо даврида “Ҳонақоҳи Шоҳрухий”, “Ҳонақоҳи Амир Ферузшоҳ” каби ҳонақоҳларда ҳам кичик кутубхоналар ташкил этилган.

Баъзи тарихий манбалар Шоҳрух мирзонинг шахсияти, характери борасида тасаввурга эга бўлишимизга ёрдам беради. “Рашаҳот” асарида унинг оддий инсонлар каби масжидга бориб намоз ўқиши, рўза тутиши, ичимлик ичмаслиги ва шариат қоидаларига амал қилгани алоҳида таъкидланади **[12: 111]**. Б. Аҳмедов ҳам “Амир Темур дарслари” асарида уни тақводор инсон бўлгани, “Ихлос” сурасини мунтазам тарқдорлаб юришини, шахзодаларнинг саройлари, ертўлаларини доимо текшириб тургани ҳамда ичимликларни йўқ қилганлигини айтиб ўтади **[13: 80]**.

Ҳ.Вамбери Шоҳрух мирзо ҳақида “у темурийларнинг энг машҳур ва олийжаноб бир шахзодаси бўлиб, унинг саройи замонасининг фан ва маориф ўчоғи эди” – деб ёзади **[14: 41]**. Шоҳрух мирзо ва Мирзо Улуғбек ўртасида олимлар, шоирлар, рассомларни саройга жалб қилиш борасида ҳам рақобатга ҳам киришганлар **[14: 43]**. Жумладан, Мирзо Улуғбек Тошкент ва унинг атрофидан мохир мусиқачилар, раққосларни Самарқандга олиб келтиради.

Вамбери “Мовароуннаҳр ёҳуд Бухоро тарихи” асарида бир туюқни келтириб, уни Шоҳрух мирзога тегишли эканлигини айтиб ўтади.

*Эр керак ўртанса ёнса ёлина*

*Ёраб еб ётса отининг ёлина.*

*Ит ўлуми бирла ўлса яхшироқ*

*Эр отониб душманига ёлина **[14: 50]**.*

Лекин, Алишер Навоий ўзининг “Мажолисун ун-нафоис” асарида мазкур туюқни Абу Бакр мирзо томонидан ёзилганлигини қайд этади [6: 2-3].

Шоҳрух мирзонинг бевосита топшириғи билан Ҳофиз Аббас географик билимлар акс этган асар ёзишни буюради. 1414-1415 йиллар оралиғида асар икки қисмдан иборат бўлиб, биринчи жилдида ёрнинг географик тузилиши, иккинчиси Хуросоннинг географияси ва тарихини ҳамда Мовароуннахрнинг қисқача географиясини ўз ичига олган [15: 58]. “Матлаи саъдайн” асарида Ҳофиз Аббаснинг Шоҳрух мирзони топшириғи билан яна бир “Тўплам” номли тарихий асар ёзгани, 1420 йилда тамомлангани айтиб ўтилади [3: 27-28]. Мазкур асарлар борасида амалга оширилган тадқиқотларда унинг “География” асарига қўшилганлиги айтилади. В.Бартольднинг фикрича, Сайди Аҳмад мирзонинг “Таъшшукнома” асари Шоҳрух мирзо бағишлаб ёзилган [16: 176]. Шаҳзоданинг адабиёт, шеърят билан шуғуллангани ва қизиқиш доираси кенг бўлгани айтилади. Лекин, манбаларда асарни кимга бағишлаб яратилгани ҳақида маълумот урмайди. Шунингдек, у шаҳзодани Мироншоҳ мирзонинг ўғли деб ёзади. Бироқ, Шарафуддин Али Яздий шаҳзодани Умаршайх мирзонинг, Хондамир эса Мироншоҳ мирзонинг ўғли деб маълумот берган. Т.Файзиев “Темурийлар шажараси” асарида шаҳзоданинг Умаршайх мирзонинг ўғли эканлигини ва унинг Шоҳрух мирзо саройида бир муддат хизмат қилганини айтиб ўтади. 1407 йили эса Шоҳрух унга Шибирғон вилоятини суюрғол қилиб беради [12: 97-98]. Айнан шу омиллар туфайли “Таъшшукнома” асарининг Шоҳрух мирзога атаб ёзилган деган хулосага келиш мумкин. Унинг топшириғи билан яратилган асарлардан бири “Тарихнома” асаридир. Асар Хожа Тожиддин ас-Салмонийнинг қаламига мансуб бўлиб [17: 136], 1409 йили Шоҳрух мирзо уни Хуросонга олиб келган. “Тарихнома” асари 1405-1409 йиллар тарихи билан чекланиб қолган ва Шоҳрух мирзо даври тарихи батафсил ёритилмаган.

Мазкур даврда санъатнинг барча тармоқлари ривожланган. Жумладан, Ҳиротда кўплаб мусиқачилар, созандалар, бастакорлар ва раққослар тўпланган. Шохрух мирзо ва Мирзо Улуғбек ўртасида тошкентлик раққосларни жалб қилиш борасида рақобат ҳам бўлган. Улар мазкур минтақадан ташқари, Ҳитойда ҳам машҳур бўлишган. Шундай машҳур бастакорлардан бири Ҳожа Абдулқодир Гўянда бўлиб, у Амир Темур вафотидан кейин Шохрух мирзо саройида хизмат қилади. 1435 йилда Ҳиротда тарқалган вабо билан касалланиб, вафот этган [7: 480].

Шохрух мирзонинг ҳомийлигида хаттотлик, рассомчилик, саҳҳофлик, жилдсозлик каби ҳунар турлари тараққий этди ва бунда унинг ўғли Бойсунғур мирзонинг хизматлари юқори бўлган. Эроннинг “Остон-э қудс-э Разавий” кутубхонасида сақланаётган кўлёмаларнинг салмоқли қисми Ҳирот кутубхонада кўчирилган ёки жилдланган [18: 92].

Амир Темур даврида ўтказилган сайиллар, байрамлар, тули томошалар Шохрух мирзо даврида ҳам давом эттирилган. Жумладан, Шохрух мирзо 1412 йили Ҳиротда катта байрам уюштиради [7: 367]. Абдураззоқ Самарқандий шахзодаларнинг тўйи муносабати билан ташкил қилинганлигини айтади, баъзи манбаларда эса қурбон ҳайити нишонлангани келтирилади. Унда Қуръон тиловат қилувчи ҳофизлар, ҳадис айтувчи муҳаддислар, қиссахонлар, созандалар, хонандалар, рақс ва кулгу усталари ҳам иштирок этган. Наврўз ва Меҳржон каби анъанавий байрамлар мунтазам равишда ўтказилган.

Хулоса қилиб айтганда, Шохрух мирзо даврида Мовароуннаҳр ва Ҳуросонда тинчлик-осойишталикни ўрнатилиши натижасида, ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёт ривожланди. У шахзодалар ўртасидаги низолардан унумли фойланиш билан бирга, диний уламоларга ҳомийлик қилиб, кескин ижтимоий тўқнашувларнинг олдини олган. Шохрух мирзонинг ҳомийлик фаолияти ва шахсий иштироки маданий жараёнлар тараққиётига

иждобий таъсир кўрастди. Унинг ташаббуси билан Ҳирот, Машҳад, Марв, Язд ва бошқа шаҳарларда ободонлаштириш ишларини амалга оширилди.

### **Фойдаланилган манба ва адабиётлар:**

1. Фасих Хавафи. Муджмал-и Фасихи / пред. предис. примич. и указатели Д.Ю.Юсуповой. –Т.: Фан. 1980. – 346 с.
2. Хафиз-у Абру. Извлечение из “Зубдат ут-таварих”. // перевод с персидского А.Буриева. /Материалы по истории Средной и Центральной Азии X – XIX вв. –Т.:Фан, 1988. – С. 143-148.
3. Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн / Форс тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи А.Ўринбоев. Ж. II. Қ. I. 1405 – 1429 йил воқеалари. – Т.: «Ўзбекистон». 2008. – 632 б.
4. THE RAUZAT – US-SAFA; GARDEN OF PURITY. – P.1-14.
5. Аҳмедов Б. Давлатшоҳ ва унинг асари ҳақида сўз. // Самарқандий, Давлатшоҳ. Шоирлар бўстони. (“Тазкират уш-шуаро”дан) Форс-тожик тилидан Б.Аҳмедов тарж.; Шеърларни С.Раҳмон тарж. қилган. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. – Б. 3-8
6. Алишер Навоий. Мажолисун-нафоис. Нашрга тайёрловчи С.Ғаниева. – Т.: Ғафур Ғулом, 1996. – Б. 312
7. Хондамир Ғиёсиддин. Ҳабиб ус-сийар фи ахбори афроди башар / Форс тилидан таржима, муқаддима муаллифлари – Жалил Ҳазратқулов, Исмоил Бекжонов, Изоҳлар муаллифлари – Ашраф Аҳмедов, Исмоил Бекжонов, – Т.: Ўзбекистон, 2013. – 1272 б.
8. Нәсән бәу Rumlu. Əhsənüt-təvarix. (Tarixlarlərin ən yaxşisi). –Kastamonu: Uzunlar, 2017 (Nəsən bəu Rumlu. Əhsəüt-təvarix.). 21-33s
9. Исмоил ака. Буюк Темур давлати. Қ. Қаҳҳор тарж. – Т.: Чўлпон, 1996 – Б. 160.
10. М.Ашрафий. Темур ва Улуғбек даври Самарқанд миниатюраси. – Т.: Ғофур Ғулом, 1996. – Б. 23

11. Шарипов.А., Шарипова Ф.Х. Амир Темур ва темурийлар даврида кутубхоналар фаолияти. // “Амир Темур ва темурийлар даврида илм-фан ва маданият” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари. – Т., Академнашр, 2013. – Б. 166-167
12. Темур ва Улуғбек даври тарихи / Бош муҳаррир академик А. Асқаров – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1996. – 265 б.
13. Аҳмедов Б. Амир Темур дарслари. – Т.: Шарқ, 2011. – Б. 140
14. Вамбери Х. Мовароуннахр ёхуд Бухоро тарихи. Нашрга тайёрловли – Тоҳир Қахҳор. – Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б. 41
15. Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё (тарихий-географик лавҳалар) – Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 58.
16. В. В. Бартольд. Тюрки. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. Алматы тоо «Жалын» 1998.
17. Арслонзода Р. Источниковедение. (учебник для студентов). – Фарғона. – С.136
18. Мустафавий.Х. Эрондаги темурийлар даврига оид тарихий-маданий обидалар. // “Амир Темур ва темурийлар даврида илм-фан ва маданият” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари. – Т., Академнашр, 2015. – Б. 92
19. خاندмир خلاصه الا خيار فى بسان احوال الا خيار Хондамир. “Хулосат ул-ахбор” асарининг №2209 таритиб рақамли қўлёзма нусхаси.
20. Usmonov B. A. On the dates of the military clashes between sultan Ahmad Mirza and Umarshaikh Mirza //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 5. – С. 397-404.
21. Bahriddin U. Ferghana in the period of Amir Timur's struggle for power (1360-1370) //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – Т. 9. – №. 1. – С. 3180-3187.

22. Usmonov B. A. A Study of Political Processes in the Fergana Valley In 1371-1376 //Design Engineering. – 2021. – С. 6174-6187.
23. Musaev A. THE FERGHANA VALLEY IN THE FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY AS VIEWED BY RESEARCH HISTORIANS: <https://doi.org/10.47100/conferences.v1i1.1234> //RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES. – 2021. – №. 18.05.
24. Abdurasulovich N. A. THE HISTORY OF THE SHEIBANID PERIOD OF THE FERGANA VALLEY IN FOREIGN HISTORIOGRAPHY.
25. Musayev A. B. Political processes in the Fergana valley at the turn of the XVI-XVII centuries //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 11. – С. 16-21.

## КЫРГЫЗЫ И КИТАЙ

**Илебаев А.К.**

*Доцент Ошский государственный университет к.и.н.  
ilebaev@yandex.ru*

**Байкожоев Ж.**

*Аспирант КГУ им. И.Арабаева*

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada rus tadqiqotchilari tomonidan tarjima qilingan xitoy manbalariga tayangan holda ushbu maqolada Xunlar davridagi qirg'iz-xitoy munosabatlari masalalari, qirg'iz tarixnavisligining miloddan avvalgi 201 yildan boshlanishi haqidagi qarashlar hamda tarjima qilingan manbalardagi gegunlar, dinlinlar, tszegu nomlaridagi qabilalar haqidagi izohlar va mazmunlar o'rganib chiqilgan.

**Kalit so'z va iboralar:** qabilalar, dinlinlar, gegun, tsegu, bugu, xan. Tarixiy ma'lumotlar, Qirg'iz xoqonligi, Uyg'ur xoqonligi, Anxi, Beshbaliq, Qora Muren.

**Аннотация:** В данной статье на основе китайских источников, в переводе российских исследователей рассмотрен вопрос кыргызско-китайских взаимоотношениях, в период эпохи хунны. Сомнения по поводу начала кыргызской историографии с даты – 201 г. до н.э. Значения и смысл в названиях племён – гегуни, динлины, цзегу, в переводных работах

**Ключевые слова и фразы:** племена, динлины, гегунь, цзегу, бугу, хань. Исторические записи, кыргызский каганат, уйгурский каганат, Аньси, Бешбалык, Кара мурен.

**Annotation:** This article discusses, based on the Chinese sources translated by Russian researchers, the issues of Kyrgyz-Chinese relations during the Hun period, views on the beginning of Kyrgyz historiography in 201 BC, and the comments and content of the tribes named Geguns, Dinlins, and Tszegu in the translated sources. researched.